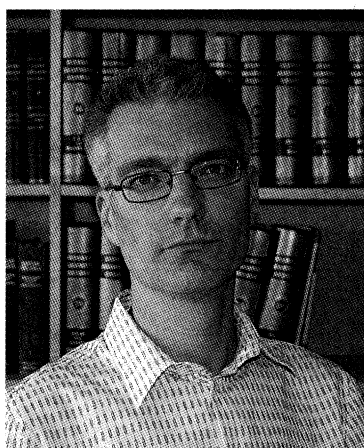

Begrepp i bur

Om kulturbruk och kulturbråk

SIMON EKSTRÖM, docent i etnologi vid Stockholms universitet. Har tidigare publicerat bland annat avhandlingen *Trovärdighet och ovärdighet: Rättsapparatusens hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott. 1946–50* (Gidlunds 2002), *Orienten i Sverige: Samtida möten och gränssnitt* (med Lena Gerholm, *Studentlitteratur* 2006) samt *Hedersmorden och orden. Berättelser om kultur, kritik och skillnad* (Makadam 2009). Ekström ingår för närvarande i Centrum för maritima studier (GEMAS) vid Stockholms universitet. Ekström har också varit biträdande lektor i genusvetenskap vid Örebro universitet.

Under de senaste decennierna har det antropologiska kulturbegrepp som betonar värderingar och värdegemenskaper lyckats med konststycket att vara lika utskällt som ständigt aktuellt. Att så är fallet har knappast undgått någon som varit verksam inom discipliner som etnologi och socialantropologi. Men till denna ganska givna iakttagelse kan även läggas konstaterandet att begreppet med tiden också blivit både mer vanligt och mindre frekvent.

Om vi börjar med kulturbegreppets popularisering, dvs. det faktum att kulturella förklaringar har spritt sig långt utanför akademins korridorer och texter (Öhlander 2005), är det lätt att konstatera att denna utveckling inte enbart varit av godo. Tvärtom har det antropologiska kulturbegreppet på sina håll förstärkt argumentet att vissa människor inte bör blanda sig med varandra. Forskare som Verena Stolcke (1995), Nira-Yuval Davis (1997) och Étienne Balibar (2004) har visat hur kulturbegreppets betonande av delade, eller kollektiva, värden och värderingar har medfört att olika främlingsfientliga grupper på ett framgångsrikt sätt kunnat uppdatera sin vokabulär. Kulturbegreppet har kort sagt möjliggjort utbildandet av en specifik kulturrasistisk diskurs där den främmande inte längre nödvändigtvis presenteras som sämre; men däremot som annorlunda och därför otvetydigt som *out of place* (jfr Douglas 1997/1966). Vart folk på sin plats, så att säga.¹

Denna negativa aspekt av kulturbegreppets popularisering bör varken negligeras eller underskattas. Men vad som också kan noteras är att i takt med att begreppet expanderat bortom akademien och blivit en del av vardagsspråket har både ordet "kultur" och de kulturella förklaringarna även blivit alltmer ifrågasatta. Kanske är

det dags att fråga sig om inte skepsisen inför människors bruk av kulturella förklaringar ibland gått alltför långt (jfr Braumann 1999, Eriksen 2002, Kurkiala 2002c, Alsmark 2005, även 1997).

Artikeln diskuterar det förhållandet att det antropologiska kulturbegreppet idag måste ses som placerat på en arena där olika teoretiska och politiska intressen (och politik ska då naturligtvis uppfattas i vid mening) strider om tillgången till begreppet. Det är en kamp som handlar om vem som ska ha rätten till både ordet och förklaringarna; men också om vad och vilka som begreppets förklarande kraft ska kunna riktas mot. Enkelt uttryckt hävdar jag att kulturbegreppet numera inte bara är ett analytiskt redskap, utan i vissa sammanhang också fungerar som ett retoriskt vapen som kan brukas mot motparten i offentligheten. Att beskylla någon för att ha en förlegad syn på kultur och kulturer har blivit ett sätt att utdefiniera denne någon ur det meningsfulla samtalet.

Det är med dessa anmärkningar i bakgrunden vi ska se närmare på ett offentligt samtal som har rört både *värdet av* och *färdan med* det antropologiska kulturbegreppet: den svenska hedersmordsdebatten.²

EN OVÄLKOMMEN FÖRKLARING

Paradoxalt nog kan denna debatt beskrivas som ett upprört meningsutbyte där de inblandade är i stort sett överens. Ingen hävdar exempelvis att hedersvåld är acceptabelt eller att landets lagar inte ska gälla alla. Och ändå är såväl dagstidningarnas debattsidor som de mer akademiska alstren fulla av svartmålningar och veritabla skurkporträtt. Inom ramen för det offentliga samtal som förts på både tidningar-

nas debattsidor och på mer vetenskapliga arenor (böcker, artiklar och rapporter) har forskare som Masoud Kamali, Åsa Eldén och Paulina de los Reyes i skarpa ordalag invänt mot vad de uppfattat som torgförandet av ett förtingligt och determinerande kulturbegrepp.³ Andra debattörer – som Moa Matthis, Kurdo Baksi och Stieg Larsson – har på liknande sätt reagerat mot vad de uppfattat som en kulturförståelse med tydligt hierarkiska och nationalistiska implikationer.⁴

Som etnolog är det lätt att höja lite på ögonbrynet åt den känsla av *déjà vu* som lätt inträder när man tränger djupare in i debattens textmassor. För vad som gång på gång återkommer är den interna kritik mot kulturbegreppet som sedan ett par decennier tillhört kanon i ämnen som etnologi och socialantropologi. Inom dessa discipliner har uppgörelsen med ett äldre kulturteoretiskt paradigm successivt lett fram till uppfattningen att kulturer knappast finns "därute" fixa och färdiga för forskaren att upptäcka och beskriva. Tvärtom råder inom ämnena en bred konsensus kring föreställningen att det är de egna professionella aktiviteterna som i hög grad skapar bilden av enhetliga och stabila

Mordet på Fadime Sabindal blev startskottet till den uppmärksammade debatten om hedersmord i Sverige.

Foto: Ola Torkelsson.

kulturer. Kultur och än mer Kulturen (i bestämd form singularis) är i den meningen snarare att betrakta som en effekt av etnografin – av våra ämnesspecifika konventioner och retoriska stilgrepp – än som en given entitet med bestämd utbredning och inre konsistens (Clifford & Marcus 1986, jfr Ehn & Klein 1994).⁵

Så vad var det som hände i den svenska hedersmordsdebatten? Vad var så många så arga över? Och vart riktade de sin ilska? Ja, den skribent som ådrog sig i särklass flest kritiska inlägg är Mikael Kurkiala, kulturanthropolog från Uppsala. Bara en dryg månad efter mordet på Fadime Sahindal publicerar denne en längre artikel (2002a) kallad *Skräcken för skillnader* på DN-debatt. Tonfallet är på en gång akademiskt och raljant med retoriska slängar åt dem som inte velat lyssna till de kurdiska tjejer och kvinnor som beskrivit mordet som ett uttryck för en kulturspecifik logik.

Mer intressant är dock att detta är första gången som någon i efterdyningarna av mordet på ett konsekvent sätt anlägger ett uppdaterat antropologiskt kulturbegrepp på faderns beslut att döda sin dotter. I artikeln argumenterar Kurkiala utförligt för att dödandet måste förstås som ett uttryck för en radikalt annorlunda kulturell kontext. Visst finns det, konstaterar han, även svenska män som begår hemska gärningar mot kvinnor och barn, men knappast med stöd och uppmuntran från släkt och vänner.

Det kan noteras att många inom akademien hade kunnat känna sig kallade att dra en lans för det antropologiska kulturbegreppet, men i praktiken är Kurkiala så gott som ensam om att göra det.⁶ Kanske står förklaringen till den klena uppslutningen att finna i de två repliker i *Dagens Nyheter* som så gott som omedel-

bart infann sig på Kurkialas artikel. Reaktionen på dennes inlägg är nämligen talande för de svårigheter som utmärker kulturbegreppets roll i dagens offentlighet.

Den första repliken är från kulturskribenten Moa Matthis (2002) som skriver att "oavsett Kurkialas intentioner slår man in på en politiskt farlig väg när man börjar diskutera brott i termer av 'kulturskillnader' eller andra diffust vetenskapliga begrepp som skiftar genom historien". Bakom den andra repliken står författaren och journalisten Kurdo Baksi (2002) som menar att Kurkiala med sitt inlägg visat att han

varken har begripit vad debatten handlar om eller vad vi faktiskt anser om påståendet att hedersmord är kulturellt betingade reflexer (...) Om problemet är kulturellt betingat så innebär det följaktligen att det enda sättet att åtgärda problemet består i att på något sätt bekämpa den bakåtsträvande kulturen. När sådana tanke-mönster får fritt spelrum leder de allt som oftast till etnisk rensning i en eller annan form.

Debatten i debatten avslutas med att Kurkiala ges en egen replik. Under den inte mindre utmanande rubriken "Konsekvensfobi" (2002b) upprepar han delar av vad som redan sägs i den första artikeln. Kontentan av Kurkialas resonemang är att det behövs en kulturspecifik förklaring av hedersmorden; endast härigenom erhåller man en sådan förståelse av fenomenet att morden kan motarbetas. Återigen understryker han också att kultur måste ses som ett aktivt tolkningsarbete. Enligt Kurkiala innebär följaktligen inte det kurdiska motståndet mot hedersmord ett avståndstagande från "kurdisk kultur". Tvärtom, menar han, är det ett uttryck för denna kultur. I detta liknar han den kurdiska aktivisten och litteraturvetaren Nazand Begikhani som också hon ser den interna

kurdiska kampen för kvinnors rättigheter som ett uttryck för "autentisk kurdiskhet".⁷

Varken Matthis eller Baksi fäster någon betydelse vid Kurkialas deklARATIONER om att han med begreppet kultur *inte* avser att bidra till konstruktionen av några vare sig homogeniserande eller determinerande storheter. Istället är det just detta han beskylls för att göra. Blotta omnämnandet av ordet kultur sätter med andra ord igång en tankekedja som fortskrider tämligen oberörd av motpartens försök till klargöranden. Eftersom Kurkiala i sin artikel talar om kurder, kultur och skillnad antas han hävda precis det han säger sig inte mena – dvs. att människor är kulturellt programmerade robotar.

Nästa nedslag i det offentliga samtalet om hedersmorden är hämtad från *Debatten om hedersmorden* (Englund & Larsson, 2004). Det är en antologi som på baksidan presenteras som "En bok om makt, media, rasism och feminism i skuggan av Fadimedebatten". I den avslutande artikeln utvecklar framlidne journalisten och författaren Stieg Larsson (2004:117f) samma tema som tidigare Baksi. Och återigen är det Kurkiala och dennes påstående om att hedersmorden är att betrakta som "kulturspecifika" som står i skottgluggen.

Om problemet är den kurdiska "kulturen" så innebär det i logikens namn att det är den kurdiska kulturen som ska bekämpas. Detta är exakt vad Sverigedemokraterna och Nationaldemokraterna, liksom fascistiska ideologer som Alain de Benoist, Jürgen Rieger, Roger Pearson och andra rasbiologer från klassiska Mankind Quarterly, Neue Anthropologi, Nouvelle Ecole m fl hävdar. Grunden i deras resonemang är att det pågår ett "kulturernas krig" och att detta styr våra mänskliga beteenden.

När rasister hävdar att det är skillnad mellan "oss" och "dom" så menar de att den europeiska

kulturgemenskapen är överlägsen andra folk. Våld mot muslimska kvinnor sker alltså därför att svartmuskiga araber är ett kulturellt underlägset folk. (Och nu lämnar vi helt därhän att kurderna faktiskt är ett indoeuropeiskt folk, inte araber som flera av de svenska debattörerna för två år sedan trodde.) (...) I debattens bortre utkant avvaktar specialtrupperna som är beredda att inleda den etniska rensningen. Vi såg prov på konsekvenserna av exakt samma resonemang under en stor del av 1990-talet då de paramilitära högerextrema ligorna i Bosnien ägnade sig åt detta. Ligorna var kopplade till sådana partier som Serbiska Unionspartiet som grundades av maffiabossen Arkan och Serbiska Radikalpartiet som var Sverigedemokraternas offentliga broderparti i det forna Jugoslavien.

Den samlade kritiken mot Kurkiala och andra som pläderar för att hedersmord och kultur har något med varandra att göra är givetvis mer mångbottnad än vad utrymmet tillåter mig att visa.⁸ Men det hindrar inte att invändningarna låter sig presenteras som ett antal återkommande diskussioner.

Till dessa hör uppfattningen att kulturbegreppet är reduktionistiskt och monolitiskt, samt dessutom ahistoriskt, generaliserande och förtingligat. Debatten påstås vara präglad av ett ohämmat *kulturaliserande* av både offer och förövare, som i sin tur gör människor till kulturella automater där kulturen så att säga tänker i dem. Många påpekar att kulturbegreppet så gott som ensidigt riktas mot de Andra, mot dem som kommit hit från andra länder och andra kulturella sammanhang. Det är bland dessa grupper, menar man, som människor antas sitta fast i förlegade traditioner och föråldrade, primitiva seder och bruk.

Sammantaget hävdar kritikerna att det oreflekterade bruket av kulturbegreppet leder till att vissa invandrargrupper demoniseras, samtidigt som "svenskarna" och det svenska samhället glorifieras. He-

dersmordsdebattens mediala genomslag blir härigenom till ett trängande problem eftersom det förlägger andra delar av verkligheten i skugga. Bredvilligheten att diskutera de Andras så kallade *kulturella våld* hävdas innebära ett fortsatt kompakt osynliggörande av det våld mot kvinnor som är en integrerad del av vårt egen förment jämställda och moderna samhälle; en del av vår egen svenska kultur och vårt egna svenska patriarkat (Lundgren & Westerstrand 2002, Eldén & Westerstrand 2004, *Slag i luften* [SOU 2004: 121]).

EN ICKE-FRÅGA

Men det är inte alltid som kulturella förklaringar blir något värt att strida om. Kulturbegreppets centrala betydelse för hedersmordsdebatten synliggör också andra offentliga samtal då motsvarande kulturella förklaringar *inte* blivit något omtvistat. På senare tid har beskyllningar om allvarliga missförhållanden riktats mot flera av majoritetssamhällets egna institutioner; och i likhet med hedersvåldet rör det sig om företeelser som blivit starkt kritiserade. Med utgångspunkt i denna enkla iakttagelse ska jag resonera kring några tydliga skillnader vad gäller synen på kulturbegreppet. Vad är det som sker med ordet kultur i dessa debatter? Var går gränserna för de kulturella argumenten?

Faktum är att de senaste åren bjuder på en veritabel provkarta över mediala debatter där skribenterna använt sig av kulturbegreppet för att peka ut och ta avstånd från olika utpekade grupper. Här behöver vi bara tänka på rapporteringen om hur en uppsättning giriga och fartblinda direktörer utmålats som ett eget frälse med osannolika förmåner. Eller på hur Migrations-

verkets personal för ett par år sedan fick löpa gatlopp i pressen efter att ha firat utvisningar med champagne och tårta. Ett annat känt exempel är då några hockeyspelare från det svenska landslaget miss-tänktes ha begått ett övergrepp mot en berusad kvinna i samband med turneringen Sweden Hockey Game.

I samtliga dessa fall har det funnits gott om tolkningar som går ut på att de inblandade agerat i enlighet med någon form av intern *kultur*. Men inte vid något tillfälle har hänvisningarna till kulturella bevekelsegrunder väckt invändningar eller kritik.⁹ Kontrasten är stor mot vad som hände när mordet på några unga kvinnor omtalades som hedersmord och ett antal skribenter förde fram som sin åsikt att dödandet kunde och borde ses mot bakgrund av en kulturell kontext.

Omgående infann sig en lång rad skribenter från inom och utom akademien för att upplysa både debattens "kulturförespråkare" och allmänheten om det orimliga i att anklaga en hel kultur för något som enskilda individer har gjort. De som ville analysera och beskriva hedersvåldet som ett i någon mening kulturellt våld beskylldes för kulturrasism, orientalism, essentialism osv. Enligt kritikerna rörde det sig om ett skillnads- och kontrastskapande där det "svenska" våldet förminskas, förnekas och förpassas till den icke-svenska befolkningen. De kulturella förklaringarna förstods alltså bara som ett annat sätt att säga: det är inte "vi" som slår eller förtrycker våra kvinnor utan "de Andra".

I vissa fall leder användningen av begreppet kultur alltså till uppmärksamhet, kritik och vrede. Vid andra tillfällen är detta bruk tvärtom inte något värt att kommentera. Hur kan detta komma sig? Vad är det som gör att kultur ibland pas-

serar som ett fullt legitimt analytiskt redskap, medan det ibland tvärtom framstår som farligt eller till och med förödande?

Delvis går det att förstå de invändningar som i hedersmordsdebatten restes mot kulturbegreppet som en reaktion på ett överutnyttjande. Tveklöst har kultur många gånger i samtiden använts för mycket, för ofta och för generaliserande. Men mer avgörande är förmodligen att kulturbegreppet realiserar skilda typer av förväntningar i olika typer av debatter. Vad gäller det kulturbegrepp som sattes i rörelse av de *mediehändelser* (Fiske 1996) som inte gällde hedersmord eller hedersvåld finns ett påtagligt samspel mellan dynamik och stabilitet. Kritiken av dessa institutioner och grupper kunde analyseras i termer av kultur utan att tankarna genast gick till hävdanden om givna och definitiva omständigheter. Trots att ingen egentligen skrev något i den vägen så tolkades de kulturaliserande resonemangen i dessa debatter som att hockeyspelaren, direktören eller byråkraten hade möjlighet att göra något annat: att lämna idrotten, företaget eller myndigheten. Kulturen föreställs i de här fallen inte överlappa med essensen i vare sig individen eller det diskuterade kollektivet.

Idén om en sådan *exit kultur* skiljer sig avsevärt från den roll som kulturbegreppet tilldelades i hedersmordsdebatten. För många betydde referenserna till kultur då nämligen det rakt motsatta – att handlingar och tänkande omtalades som "kulturellt" förstods som påståenden om att vissa människor var fångna i en och samma oföränderliga tankestruktur, att de var kulturens nickedockor.¹⁰

Sällan eller aldrig formulerades ett sådant enhetligt och stabilt kulturbegrepp i hedersmordsdebatten, men för kritikerna saknade detta på något sätt betydelse.

Här, och just här, kunde inte en kulturell förklaring föras fram utan att blåsa liv i en redan på förhand given tolkning av kulturbegreppet. När det som diskuterades var hedersmord och hedersvåld identifierade kritikerna omedelbart ett föråldrat och statiskt kulturbegrepp där individen var ett med sin kultur; och kulturen oföränderligt ett med sig själv.

KULTUR UPPÅT ELLER NEDÅT

De debatter jag helt kort beskrivit ovan har det gemensamt att de alla skildrar negativa händelser som tolkats mot bakgrund av en kulturell dimension. Samtidigt är det tydligt att reaktionen på denna tolkning skiljer sig högst väsentligt. Går det att se något mönster för denna reaktion? När blir kritiken som hårdast, som mest oförsonlig?

De senaste årens kontroverser kring fenomen som hedersmord, strukturell diskriminering och kulturrasism visar att det är i relation till "det främmande", dvs. i kombination med uttryck som skillnad, annorlundahet och etnicitet, som de kulturella förklaringarna blir som allra mest ifrågasatta. I en kontext som redan på förhand upplevs som etnifierad väcker kulturella tillskrivningar som kan förstås som positiva eller harmlösa (exotisk mat, främmande danser, vackra tyger och kläder) sällan någon större kritik. Men så är knappast fallet då typiskt sett negativa fenomen (som hedersmord och hedersvåld, arrangerade äktenskap och kvinnlig omskärelse) knyts till människor från "andra kulturer".

På ett slående sätt fogas kulturbegreppet i hedersmordsdebatten in i en ram av kritiska associationer. Bäst kan detta ramverk beskrivas som ett kluster av samman-

länkade ord, uttryck och tankefigurer. I detta diskursiva universum kunde varje påstående om "kultur", "annorlunda" och "skillnad" knytas till underförstådda hävdanden om oföränderlighet, stabilitet och determinering. Kultur i hedersmordsdebatten blev därför till något ganska annorlunda jämfört med när begreppet tillämpades på de direktörer som beviljat sig själva hutlösa bonusar och andra förmåner. Sammanfattningsvis är det alltså när kulturbegreppet sätts i spel mot negativa förhållanden i ett minoritetssammanhang som kultur av många aktörer tenderar att göras till en *non-grata-förklaring*. Det är vid dessa tillfällen som både ordet och den kulturella analysen görs icke-önskvärd.

Men inte heller detta konstaterande är riktigt tillfredsställande. Flertalet av dem som opponerade sig mot kulturbegreppet i hedersmordsdebatten hade invändningar som var betydligt mer subtila än så. Skepsisen gällde heller inte så mycket begreppet kultur som andras *användning* av det samma. Förvisso var problemet delvis otydligheten i själva kulturbegreppet. Men än mer framhålls att de kulturella förklaringarna bidrar till skapandet av stereotypa och förklenande omdömen om vissa grupper av människor: kurder, muslimer, våldsamma invandrarmän eller förtryckta invandrarkvinnor (se exempelvis Brune 2003, Reimers 2005).

De diskursiva analyserna av den retorik som präglat hedersmordsdebatten har därför ofta gått ut på att visa att det offentliga samtalet konstruerats kring vilka som är de riktiga och vilka som inte är de fullt så riktiga svenskarna. Enligt kritikerna kan debatten förstås som en manifestation av hur främlingsfientligheten numera vinner mark även i sammanhang där den tidigare inte kunnat göra sig gällande. Det är därför man återkommande söker leda i

bevis att etablerade politiker, journalister, jurister och forskare konstruerar svenskhet som en exklusiv kvalitet, synonym med uttryck som jämställd och demokratisk (Azar 2005, Leön 2005).

Det kan finnas skäl att vara extra tydlig här. Vad jag säger är *inte* att hedersmordsdebatten skulle sakna inlägg som utgår från ett homogenerande och reduktionistiskt kulturbegrepp. Istället påstår jag att denna typ av inlägg sällan verkar finnas där de kritiska skribenterna helst ville förlägga dem: hos olika etablerade företrädare för det civila samhället. Hävdandet av dessa personers bristfälliga kultursyn var dock viktigt för kritikerna eftersom det underströk situationens allvar. Det strategiska urvalet av lösryckta ord och citat avsåg att leda i bevis att "kulturrasismen" inte begränsade sig till de uttalat främlingsfientliga grupperna, utan att fenomenet var utbrett också bland dem som i kraft av sina yrken och positioner kunde räknas som tillhöriga samhällets "elit", de med makt och inflytande.

Genom att kulturförespråkarna på detta vis tillskrivs ett strukturellt överläge konstrueras i hedersmordsdebatten två positioner som passar varandra som hand i handske. Enkelt uttryckt skapas härigenom bilden av att det är vanmakten och de maktlösa som ger sig på Makten.¹¹ Det retoriska schema som de kritiska debattörerna arbetar för att befästa tilldelar dem alltså själva den attraktiva positionen att vara de som opponerar sig mot Makten och majoritetssamhällets orättfärdiga anspråk (jfr Boréus 2006:36). Noga räknat är det fråga om en dubbel identifikation: kulturförespråkarna med svenskheten, normen och överläget; de egna kritiska inläggen med det icke-svenska, det avvikande och underläget. Gissningsvis förklarar detta varför annars välrenomme-

rade forskare och journalister har så lätt att frångå gängse regler för källkritik och citatanvändning i hedersmordsdebatten; när syftet upplevs som gott får ändamålet helga medlen.

Kritiken av hur kulturbegreppet uppträder i debatten är således mer långt mer komplicerad än att det bara skulle röra sig om ett enkelt tabu mot kulturella förklaringar. Att ett sådant synsätt måste nyanseras visas också av att de argaste kritikererna av *andras* användning av begreppet kultur mycket väl kan tänka sig att bruka ordet själva. Ett citat från en debattartikel signerad av bland annat Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari illustrerar väl hur kritiken av "kultur" också kan vila på föreställningar om "kultur".¹²

Vad är det som gör att frågor om förtryck och övergrepp hänvisas till "kulturella drag" hos den invandrade befolkningen och deras barn? Samtidigt som en svensk överlägsenhet dyker upp som glorifierar den nationella jämställdhetens framgångar – samma jämställdhet som när den diskuteras svenska feminister emellan lämnar mycket kvar att önska. Det är naturligtvis inte fel att prata om kultur men kultur finns överallt, även i Sverige.

Svenskt patriarkat är också en kulturföreteelse, men det är en stor skillnad mellan att påstå att kultur har betydelse och att använda kulturen som enda förklaring till alla samhällsfenomen inklusive förtryck.

Strängt taget är det få som verkligen hävdar att kulturbegreppet helt bör utmönstras ur analyserna av morden; oftare pekar man på att kultur blir något som förbehålls analysen av de Andra. Utan tvekan finns det starka skäl för dessa analyser. Men i artikeln har jag velat lyfta fram något annat, en utveckling som är närmast motsatt den som ligger till grund för de los Reyes och de övrigas farhågor.

Det som efterfrågas i citatet ovan är som synes mer av kulturella förklaringar på det generella området ojämställdhet och våld. Men när det som diskuteras är ojämställdhet och våld mot bakgrund av ett minoritetssammanhang inträffar som vi sett ett närmast kompakt underkännande av andras försök till kulturella förklaringar. Förklaringen torde vara hur makt och språk idag ofta regelmässigt länkas till varandra.

Bruket av kultur som förklaring eller som källa till förståelse tenderar att uppfattas som ett hierarkiskt skillnadsskapande (och som ett uttryck för *andrefiering*) och därmed också som bruket av makt (jfr Ekström 2007). Det är denna sammankoppling som gör att det blir svårt att rikta kulturbegreppets förklarande kraft mot sådana grupper i samhället som uppfattas som svaga, men jämförelsevis lätt att använda mot dem som ses som starka. Följden blir också att det är i vissa sammanhang som försöken att bruka begreppet möter de största svårigheterna. I det offentliga samtalet om hedersmorden blir detta nästan övertydligt.

Som textmässiga markörer spelades i hedersmordsdebatten uttryck som kultur, skillnad och annorlunda ut för att visa hur olika inlägg belastades av sin närhet till en orientaliserande, främlingsfientlig eller rent av rasistisk retorik. Därigenom kom det offentliga samtalet att i hög grad präglas av en aktiv och tolkande läsart vars syfte var att beslå meningsmotståndarna med påståenden om stabila och orubbliga kulturer.

Att få inlägg verkligen påstod att kultur var den *enda* förklaringen till hedersmord eller hedersvåld blev på något sätt underordnat det faktum att kulturen *alls* presenterades som en relevant förklaring. Snarare än ett tabu mot kulturella

förklaringar har vi därför att göra med en lingvistisk karantän, dvs. ett begränsat rum för ett farligt begrepp, och med en begränsad skara debattörer som tilltröddes förmågan att handskas med denna farlighet.

Kulturbegreppet var helt enkelt inte lika tillgängligt för alla debattörer. Likt en smittsam åkomma som måste avgränsas och hållas under uppsikt var begreppet bara ämnat för dem som visste – och som trodde varandra om förmågan – att hantera det på bästa sätt.

SLAGET OM VERKLIGHETEN

Efter dessa aningen dystra slutsatser kan det vara dags att dra samman trådarna en sista gång. På lite avstånd från debattens allra mest intensiva faser blir det tydligt hur det offentliga samtalet om hedersmorden ingår i ett fortfarande pågående meningsutbyte om samtidens beskaffenhet och globaliseringens konsekvenser. Det är ett samtalsklimat som präglas av brådska och behovet av att välja rätt. Vart är Sverige på väg? Ökar främlingsfientligheten, islamofobin, våldet mot kvinnor? Var gör de politiska insatserna mest nytta? Debatten om hedersmorden blir härigenom indragen i en kamp om begränsade resurser och politikens och allmänhetens förtroende.

I detta pågående samtal om vart Sverige och samtiden är på väg spelar kulturbegreppet en viktig, om än motsägelsefull, roll av både tillgång och anklagelseakt. Å ena sidan vill många skribenter försäkra sig om rätten att använda kulturbegreppet i sina egna samtidsanalyser, å andra sidan är man snar att förvägra andra samma möjlighet. "Kulturförespråkarnas" kulturella förklaringar vänds i de senare fallen

mot dem själva. I rätt händer kan det kulturella idiomet med andra ord presenteras som nödvändigt för att förstå och komma tillrätta med våldet. Men när det istället är meningsmotståndarna som gör bruk av samma kulturella förklaringar tar dessa snabbt skepnaden av en *Pandoras ask*: väl öppnad vet ingen var eländet slutar.

Därmed illustrerar debatten hur det antropologiska kulturbegreppet fortsätter att vara en relevant instans även i en värld alltmer präglad av globalisering och hybriditet. Men till skillnad från den långa historia som förbinder begreppet med olika akademiska definitioner och uttorkningar visar hedersmordsdebatten att kulturbegreppet med tiden också tilldelats en annan roll än tidigare. På ett påtagligt sätt är den inomdisciplinära kritiken numera en livaktig del av det samtal som förs i media; också av debattörer och skribenter med hemvist utanför universiteten.

Men förutom detta kan man även notera att kulturbegreppet är ute på en sorts fortsatt resa vad gäller de tankar och associationer som knyts till ordet (Williams 1958, Hannerz 1999). För inte alltför länge sedan hoppades många forskare, politiker och opinionsbildare att det antropologiska kulturbegreppet skulle hjälpa till att minska friktionen i samhället (Finkelkraut 1995, jfr O'Dell 2009). Omfamnandet av det "mångkulturella samhället" och satsningar som "mångkulturåret" vittnar också om hur detta kulturbegrepp även i Sverige länge bar på ett löfte om ömsesidig förståelse och respekt. Men som den svenska hedersmordsdebatten understryker kan ordet kultur numera lika gärna laddas med rakt omvända förtecken. Här skrivs människors och myndigheters användning av det antropologiska kulturbegreppet istället in i ett negativt ramverk av söndring och hierarkiska relationer.

I denna postkolonialt inspirerade kulturkritik blir påståenden om människors "kultur" till något elakartat och illavarslande. Från att tidigare ha ställt en ljusnande framtid i utsikt hotar de kulturella förklaringarna nu tvärtom att lägga ett apokalyptiskt mörker över oss alla. Bakom ryggen på Kurkiala och andra som beskylls för att, medvetet eller omedvetet, hålla bensin på främlingsfientlighetens brasa lurar som vi sett både specialtrupper och etnisk rensning.

Hedersmordsdebatten kan på goda grunder sägas vara ett utflöde av detta kulturbegreppets janusansikte: på en och samma gång löftesrik förhoppning och annalkande katastrof. Härigenom illustrerar debatten också på ett tydligt sätt såväl begreppets tidigare publika framgångar som nuvarande svårigheter.

NOTER

- ¹ Hävdandet av att "deras" kultur inte är förenlig med "vår" har alltså fått ersätta det gamla tänkandet kring skilda raser och dito raskaraktärer (jfr Fredrickson 2005).
- ² För mer utförliga resonemang och en tydligare underbyggd empiri än vad som ryms i denna artikel hänvisas till *Hedersmorden och orden. Berättelser om kultur, kritik och skillnad* (Ekström 2009).
- ³ Den svenska hedersmordsdebatten kan sägas inledas med några artiklar i samband med dömdandet av "Sara" 1996. Diskussionen trappades därefter upp i och med mordet på Pela Atroshi 1999 för att formligen explodera i de skrivelser som tog vid efter dödsskjutningen av Fadime Sahindal i Uppsala 2002.
- ⁴ För den som granskar hur debatten förts på andra arenor kan resultatet bli ett annat. Maria Carbin (2010) menar exempelvis att kulturella förklaringar tvärtom varit vägledande vid utformningen av nationella och kommunala handlingsplaner och i länsstyrelsernas satsningar mot "våld i hederns namn".
- ⁵ Mot denna kanske väl summariska historie-

skrivning kan med rätta invändas att det inte bara är forskare eller texter som skapar kulturer. Ofta är de människor som beskrivningarna gäller väl så delaktiga i konstruerandet av sig själva som tillhörande en eller annan kultur eller etnisk gemenskap (Barth 1969, jfr Hannerz 1992, Eriksen 1998, Hastrup 2004).

- ⁶ Kurkiala är inte fullt så ensam som det kan verka av min framställning. Flera andra försöker vid detta skede i debatten – dock mindre utförligt och utan en lika tydlig argumentation för relevansen av ett antropologiskt kulturbegrepp – presentera morden, våldet och hoten som kopplade till någon form av kulturell kontext (se t.ex. Hirdman 2002, Pekgul 2003, Twana 2002, samt [Dags att tala klarspråk, anser den kurdiska kvinnoaktivisten Halala Rafi], intervju med Halala Rafi i *Dagens Nyheter* 12 februari 2002.
- ⁷ <http://members01.chello.se/kurd/naz.html>. Se även Atroshi (2002), Beghikani (2002), Demirbag-Sten (2004), samt [Jag är stolt över att kallas kulturförrädare], intervju med Haideh Daraghi i *Dagens Nyheter* 23 oktober 2002.
- ⁸ Den intresserade hänvisas till *Hedersmorden och orden* (Ekström 2009) där jag ägnar ett betydande utrymme åt att redogöra för de skilda teoretiska utgångspunkter som motiverade kritiken mot de kulturella förklaringarna.
- ⁹ Exempelsamlingen kan lätt mångfaldigas. Nu senast har den "kollektiva kulturen" i Bjästa använts som förklaring till hur stora delar av lokalsamhället slutit upp bakom en ung förövare istället för att hjälpa och stödja de två flickor som blivit utsatta för övergreppen, se [Gruppen skapar sin egen sanning], *Dagens Nyheter* 31 mars 2010.
- ¹⁰ Exempelvis kritiserades i debatten flera gånger formuleringar som man menade gjorde människor till kulturella automater: som att Rahmi Sahindal, Fadimes pappa, skulle vara styrd av sin kultur, eller ett offer för sin kultur (se t.ex. Eldén 2003, även Kamali 2004).
- ¹¹ Kulturförespråkarna knyts påfallande ofta till det privilegium som det innebär att bära upp den normerande positionen som "svensk" (jfr Mattsson 2005). Detta gäller även för de debattörer som beskrivs som självutnämnda "invandrarexperter". Genom att bli beskyllda för att gå maktens ärenden blir även dessa aktörer, med bakgrund i ett minoritetssammanhang, förknippade med ett strukturellt överläge. Eller

som Kamali uttrycker det: med "makteliten i majoritetssamhället" (2004:31, se även Kamali 2006).

- ¹² Citatet i fråga är hämtat från *Aftonbladet* 15 mars 2002, men flera liknande skrivningar återfinns även i exempelvis de los Reyes 2003.

REFERENSER

- Alsmark, Gunnar, 1997. "Rätten att förändras", i *Invandrare och minoriteter*, nr 1.
- Alsmark, Gunnar, 2005. "När staten styr och ställer", i *Invandrare och minoriteter*, nr 1.
- Atroshi, Breen, 2002. "Flickornas val: lyda eller dö", i *Expressen* 20 september 2002.
- Azar, Michael, 2005. "Det symboliska objektet: Delen, delandet och den symboliska gemenskapen", i *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.
- Baksi, Kurdo, 2002. "Fadime mördades för att hon var kvinna", i *Dagens Nyheter* 14 mars 2002.
- Balibar, Étienne, 2004. "Rasismen nygranskad: Ett modernt begrepps ursprung, relevans och paradoxer", i Mattsson, Katarina, (red.), *Rasism i Europa: Kontinuitet och förändring*. Stockholm: Agora.
- Barth, Fredrik, 1969. "Inledning", in Barth, Fredrik (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Univ. Forlag.
- Beghikani, Nazand, 2002. "Alla som tiger är medskyldiga till mord", i *Aftonbladet* 13 mars 2002.
- Boréus, Kristina, 2006. *Diskrimineringens retorik: En studie av svenska valrörelser 1988–2002*. SOU 2006:52. Stockholm: Fritzes.
- Braumann, Christoph, 1999. "Writing for culture: Why a successful concept should not be discarded", in *Current Anthropology*, nr 40.
- Brune, Ylva, 2003. "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri", i de los Reyes, Paulina; Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.), *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Carbin, Maria, 2010. *Mellan tystnad och tal: Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholms universitet. (Diss.)
- Clifford, James & Marcus, George (eds.), 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: Univ. of California Press.
- "Dags att tala klarspråk, anser den kurdiska kvinnoaktivisten Halala Rafi", intervju med Halala Rafi i *Dagens Nyheter* 12 februari 2002.
- de los Reyes, Paulina, 2003. *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina, m.fl. 2003. "Våldet mot kvinnorna är problemet", i *Aftonbladet* 15 mars 2003.
- Demirbag-Sten, Dilsa, 2002. "Inlägg/Hedersmord", i *Dagens Nyheter* 18 mars 2002.
- Douglas, Mary, 1997 (1966). *Renhet och fara*. Nora: Nya Doxa.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro, 1994. *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson.
- Ekström, Simon, 2007. "Samtalet om Sverige", i *RIG*, nr 1.
- Ekström, Simon, 2009. *Hedersmorden och orden: Berättelser om kultur, kritik och skillnad*. Stockholm & Göteborg: Makadam.
- Eldén, Åsa, 2003. *Heder på liv och död: Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Uppsala universitet. (Diss.)
- Eldén, Åsa & Westerstrand, Jenny, 2004. "Hederns försvarare: Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
- Englund, Cecilia & Larsson, Stieg (red.), 2004. *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism?* Stockholm: Svartvitts förlag, Expo.
- Eriksen, Thomas Hylland, 2002. "Confessions of a useful idiot, or why culture should be brought back in", in *LBC Newsletter*. Uppsala University, October 2002.
- Eriksen, Thomas Hylland, 1993. *Kulturterroris-men: En uppgörelse med tanken om kulturell renhet*. Nora: Nya Doxa.
- Finkielkraut, Alain, 1995. *The Defeat of the Mind*. New York: Columbia University Press.
- Fiske, John, 1996. *Media Matters: Race and Gender in U.S. Politics*. London: University of Minnesota Press.
- Fredrickson, George, M., 2005. *Rasism: En historisk översikt*. Lund: Historiska Media.
- "Gruppen skapar sin egen sanning", i *Dagens Nyheter* 31 mars 2010.
- Hannerz, Ulf, 1992. *Cultural Complexity: Studies in the Social Organisation of Meaning*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, Ulf, 1996. "Världsbild, kultursyn, med-

- borgarskap", i SOU 1999:83. *Globalisering: Demokrati utredningens forskarvolym IX*. Stockholm: Fritzes.
- Hastrup, Kirsten, 2004. *Kultur: Det fleksible fællesskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hirdman, Yvonne, 2002. "Yvonne Hirdman kritiserar Schymans kåsuparteori: 'Hon sviker det Fadime stod för'", i *Dagens Nyheter* 30 januari 2002.
- "Jag är stolt över att kallas kulturförrädare", i *Dagens Nyheter* 23 oktober 2002.
- Kamali, Masoud, 2004. "Media, experter och rasismen", i Englund Cecilia & Larsson, Stieg (red.), *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism?* Stockholm: Svartvitts förlag, Expo.
- Kamali, Maosud, 2006. "Den segregeringande integrationen: Om social sammanhållning och dess hinder", i *Den segregeringande integrationen: Om social sammanhållning och dess hinder*. SOU 2006:73. Stockholm: Fritzes.
- Kurkiala, Mikael, 2002a. "Den stora skrällen för skillnader", i *Dagens Nyheter* 6 mars 2002.
- Kurkiala, Mikael, 2002b. "Konsekvensfobi", i *Dagens Nyheter* 15 mars 2002.
- Kurkiala, Mikael, 2002c. "Business as usual? Critical remarks on the trivialization of difference and diversity", in *LBC Newsletter*, 2.
- Larsson, Stieg, 2004. "Svenskt och osvenskt våld mot kvinnor", i Englund, Cecilia & Larsson, Stieg (red.), *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism?* Stockholm: Svartvitts förlag, Expo.
- León, René Rosales, 2005. "Likhetstecknets logik: Om bruket av kultur i debatten om mordet på Fadime Sahindal", i Öhlander, Magnus (red.), *Bruket av kultur: Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, Eva & Westerstrand, Jenny, 2002. "Fadime, patriarkatet och våldet", i Apu, Satu m.fl. (red.), *Itkua ikä kaikki: Festskrift till Aili Nenola*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Matthis, Moa, 2002. "Patriarkatet styr Sverige", i *Dagens Nyheter* 9 mars 2002.
- Mattsson, Katarina, 2005. "Diskrimineringens andra ansikte – svenskhet och 'det vita västerländska'", i *Bortom vi och dom: Teoretiska reflektioner om makt integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41.
- Pekgul, Nalin, 2002. "Guillou vet inte vad han pratar om", i *Expressen/GT/Kvällsposten* 12 mars 2002.
- O'Dell, Tom, 2009. "What's the use of culture?", i *Culture Unbound*, vol. 1.
- Reimers, Eva, 2005. "'En av vår tids martyrer'. Fadime Sahindal som mediehandling", i de los Reyes, Paulina & Martinsson, Lena (red.), *Olikhetens paradigm: Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Slag i luften: En statlig utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. SOU 2004:121. Stockholm: Fritzes.
- Stolcke, Verena, 1995. "Talking culture: New boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe", in Marcus, George (ed.), *Current Anthropology*, nr 1. London: California University Press.
- Twana, Tara, 2002. "Uppmanar kurdernas företrädare: Välj sida – nu!", i *Expressen* 28 januari 2002.
- Williams, Raymond, 1958. *Culture and Society*. New York: Columbia Univ. Press.
- Öhlander, Magnus, 2005. "Inledning", i Öhlander, Magnus (red.), *Bruket av kultur: Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

The Problem with "Culture"
 – some Reflections on a Concept in Distress
 (Begrepp i bur
 Om kulturbruk och kulturbråk)

The Swedish debate concerning honour killings has largely revolved around the concept of "culture" – or more specifically, it has revolved around the ways in which different writers have criticized some other debaters for misusing the concept. Hence, this debate sheds light on how the concept of culture has come to occupy a position in something one might call a *linguistic quarantine*. Cultural explanations are often considered an issue which must be handled with great caution in order not to explode into cultural racism, or to an undesired exaggeration of cultural difference. Moreover, the most serious objections against the concept of culture seem to occur in the very field which the concept has traditionally been regarded as most suitable for. Recent controversies around phenomena such as honour killings, structural dis-

crimination and cultural racism reveals that it first and foremost is in relation to the "exotic other" that cultural explanations nowadays are becoming questioned. On the other hand, few debaters and researchers are ready to seriously do away with a concept they continue to understand as applicable for their own analyses. The aim of this article is, therefore, to highlight some of the critical arguments in this debate, so as to discuss the ambiva-

lences that distinguish contemporary public disputes about culture and cultural explanations.

Keywords: the concept of culture, honour killing, linguistic quarantine, culture racism.

Simon Ekström, Associate Professor, Department of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University, Stockholm, Sweden.